

Mit o dijaspori

Postsocijalistički diskurs o emigrantima i iseljenicima iz bivše Jugoslavije

Prof. dr. sc. Vjekoslav Perica,
izvanredni profesor, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska

Radna verzija referata pročitanog na znanstvenom skupu "Izbjeglice, raseljena lica i emigranti na prostoru bivše Jugoslavije u 20. stoljeću.", Novi Sad, Srbija, 27-28. XI. 2008.

SAŽETAK:

Mit o Dijaspori jedan je od utemeljiteljskih mitova nove Hrvatske i Srbije. U procesu nacionalističke konstrukcije tijekom i poslije raspada SFRJ, taj su mit konstruirali i eksploatirali etnički nacionalistički pokreti koji su, uz financijsku i političku potporu iz iseljeničkih grupa u inozemstvu, formirali nove vladajuće strukture. I danas su dijaspora i emigracija važni koncepti postsocijalističkog diskursa i nacionalističke mitologije te novih patriotskih sistema u ove dvije države. Etnička dijaspora, kao i etničke konfesije i neki drugi novi elementi kojih u socijalističkoj eri nije bilo u javnoj sferi, također postaju sastavnice novih nacionalnih identiteta. Iako su etnički nacionalistički pokreti najavili veliki povratak dijaspore u domovinu, u migracijskim kretanjima 1990-tih došlo je do velikog odliva ljudskog kapitala u suprotnom smjeru. Ova „nevidljiva dijaspora“ koja je u novim državama zatajena, formirala je nove identitete koji nisu vezani uz etnonacionalistički Mit od Dijaspori.

KLJUČNE RIJEČI: etnički nacionalizam, mit, dijaspora, Jugoslavija, postsocijalizam, tranzicija, Hrvatska, Srbija, politička emigracija, iseljeništvo, iseljavanje, izbjeglice, balkanski ratovi 1990-tih.

ABSTRACT:

Ethnic nationalist movements that founded postsocialist Croatia and Serbia after the breakup of Yugoslavia, inaugurated a „Diaspora Myth“ as one of the new nations' founding myths. Ethnic diaspora communities from western countries supported the new governing structures financially and politically. Although ethnic nationalists predicted a massive movement from ethnic diaspora abroad back to the new states, this did not happen. On the contrary, since the early 1990s, a massive human capital has left the successor states of the former Yugoslavia and these trends continue. This „invisible diaspora“ has formed new identities that differ from the ethnic nationalist „Diaspora Myth.“

KEY TERMS: ethnic nationalism, myth, postsocialism, Yugoslavia, Croatia, Serbia, transition, political emigre groups, Balkan wars of the 1990s, migrations, refugees.

1. UVOD

Mit o Dijaspori jedan je od utemeljiteljskih mitova nove Hrvatske i Srbije, mladih evropskih nacionalnih država koje su, uz ostale, iznikle iz bivše SFRJ poslije njenog raspada i ratova 1990-tih. U procesu nacionalističke konstrukcije tijekom i poslije raspada bivše države, taj su mit konstruirali i eksploatirali etnički nacionalistički pokreti koji su, uz financijsku i političku potporu iz iseljeničkih grupa u inozemstvu, formirali nove vladajuće strukture. I danas je dijaspora važan koncept postsocijalističkog diskursa i nacionalističke mitologije te novih patriotskih sistema u ove dvije države. Etnička dijaspora, kao i etničke konfesije odnosno izvan nacionalne države dislocirane zajednice nacionalnih crkava, i neki drugi novi elementi kojih u socijalističkoj eri nije bilo u javnoj sferi, također postaju sastavnice novih nacionalnih identiteta. Ali, iako su etnički nacionalistički pokreti najavili veliki povratak dijasporu u domovinu, u migracijskim kretanjima 1990-tih došlo je do velikog odliva ljudskog kapitala u suprotnom smjeru. Ova „nevidljiva dijaspora“, prešućena i nepriznata u novim državama, formirala je nove identitete koji nisu vezani uz etnonacionalistički Mit od Dijaspori.

Zanimljivo je da Mit o Dijaspori kao poseban mitski prototip ili model-mit ne specificiraju neke priznate klasifikacije i tipologije, pa ga treba tražiti unutar ponuđenih kategorija. Geoffrey Hosking and George Schöpflin u poznatoj studiji o „Mitovima nacionalnosti“ iz 1997, nude nekih dvadesetak kategorija mitova kao „građevinskog materijala nacija“. Mit o Dijaspori se kao poseban ne spominje, ali bi se po analogiji mogao podvesti pod, recimo „Mitove zajedničkog podrijetla i etničkog srodstva“ ili „Mitove patnje, mučeništva i iskupljenja“.¹ Pål Kolstø, u studiji historijskih mitova koji su imali utjecaja na formiranje nacija u jugoistočnoj Evropi objavljenoj 2005, daje četiri mitska arhetipa od kojih bi se Mit o Dijaspori mogao podvesti pod „Mit o specifičnosti i izuzetnosti“ (*sui generis*).² Ovo bi imalo smisla kada se ima u vidu da je etničke dijasporu i u doba zajedničke jugoslavenske države bilo teško približiti i pomiješati osim dakako, ako se dijasporama ne nazivaju primjerice tri

¹ Geoffrey Hosking and George Schöpflin, eds., *Myths and Nationhood*. London: Hurst, 1997, str. 9 i 33-36.

² Pål Kolstø, ed., *Myths and Boundaries in Southeastern Europe*. London.: C. Hurst & Co, 2005.

konstitutivna etnosa u Bosni i Hercegovini kao što se danas čini, ali to je neprimjereno jer bosansko je iskustvo specifično i narodi BiH su tamo autohtoni, drugim riječima, BiH nije nastala migracijama iz nekakve prethodno formirane Hrvatske i Srbije. U „Sakralnim izvorima nacionalnog identiteta“, Anthony D. Smith daje nekoliko kategorija među kojima bi se Mit o Dijaspori najbolje uklopio u mitove „Žrtve i mučeništva“, „Izgubljenog raja“, „Svete zemlje“ i „Izabranog naroda“.³ Očito je da se kod Smitha radi o analizi nacionalističke eksploatacije starih hebrejskih mitova. U tom kontekstu treba spomenuti i teze iz suvremenih studija komparativnih religija Johna L. Esposito i njegovih suradnika koji smatraju da je „Mit o egzilu i povratku“ jedna od komponenti velikog arhetipskog „Mita Povijesti“ koji se pojavio u drevnom Izraelu i koji je utjecao na shvaćanje kozmosa kao nečeg što „teče i razvija se od početka prema kraju.“⁴ Ako je Exodus bio utemeljujući mit Judaizma, onda su egzil i dijaspora koja je slijedila nakon njega, bili formativni mitovi koji su oblikovali Judaizam. Velike traume egzila/dijaspore i još veće ushićenje povratka, odredile su mitsku matricu judaističke misli i iskustva od tih pradavnih vremena do danas. Taj model egzil-povratak integriran je u identitet Židova. Prema modelu „Egzil - Dijaspore – Povratak“, kroz kolektivnu maštu generacija postignuto je organsko jedinstvo između domovine-države Izraela i židovske dijasporu u svijetu.⁵

Na kraju, vrijedi nešto opširnije spomenuti rad o etničnosti i nacionalizmu iz 2002, norveškog antropologa Thomas Hylland Eriksena, koji smatra da „sam pojam dijasporu, koji se izvorno koristio za Jevreje rasejane po Evropi, sugerira da te ljude njihov primarni identitet vezuje za zemlju predaka čak i ako su čitav život proveli negde drugde. Upravo iz ovog razloga pojam dijasporu i jeste sporan . . .“⁶ Eriksen također naglašava da postoji kontradikcija između pojma dijasporu i kategorije nacije, jer su konsolidacija nacije i migracija (koja stvara dijasporu) dva proturječna procesa, iako, međutim, migracija i dijaspora mogu pridonijeti ojačavanju nacionalnog identiteta.⁷ Dijaspore, međutim, ne može ostati imuna na utjecaj dominantne kulture u kojoj se nalazi kao etnička manjina tako da je

³ Anthony D. Smith, *Chosen Peoples. Sacred Sources of national Identity*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2003.

⁴ John L. Esposito, Darell J. Fasching, Todd Lewis. *World Religions Today*. New York: Oxford University Press, 2002.

⁵ Vidi Jakob Neusner, *The Death and Birth of Judaism*. New York: Basic Books, 1987, str. 116; Esposito, Fasching i Lewis. *World Religions Today*. str. 129.

⁶ Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*. S engleskog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, Beograd, XX vek, 2004, str. 258.

⁷ Ibidem, 259.

podložna identitetskim mutacijama koje je Stuart Hall nazvao „hibridnost“.⁸ Tako dolazimo do paradoksa da etnički nacionalistički pokreti uzimaju kao „prave“, i time uzore matičnom etnosu, ove „hibridne“ identitete uvezne iz inozemstva koji su tamo već „mutirali“ te su ponekad, ovisno odakle te dijaspore dolaze, postali sličniji čak i onom etnosu od kojeg se treba razlikovati.

Bilo kako bilo, za etničke nacionalističke pokrete koji su stvorili nove post-jugoslavenske države, Mit o Dijaspori postao je jedan od prepoznatljivih komponenti nove mitologije. Po modelu evropskih nacionalističkih pokreta Miroslava Hrocha, ovaj slučaj otkrića i upotrebe dijaspore spada istodobno u etnografski entuzijazam iz one prve faze ali i one državotvorne zadnje.⁹ Prikladno je pozvati se i na model Fredericka Bartha, utoliko što dijaspore također imaju veze i s rekonstrukcijom interetničkih granica koja se s jugoslavenskih prostora prenijela na iseljništvo diljem svijeta.¹⁰ Zanimljivo je da kasnosocijalistički i postsocijalistički etnički pokreti u dijasporama nastoje otkriti pravi identitet i karakter naroda. Naime, te su dijaspore bile imune od utjecaja socijalističkog sistema, i sto je za etničke nacionaliste vjerojatno najvažnije, od „bratstva i jedinstva.“ U inozemstvu su u međuvremenu zbratimljeni jugoslavenski narodi sačuvali autohtonu mržnju i podjele iz Drugog svjetskog rata. Tako postsocijalistički „Novohrvati“ otkrivaju u hrvatskoj dijaspori „prave“ Hrvate koji se nikad nisu „miješali“ sa Srbima i ostalima, a „Novosrbi“ u srpskoj dijaspori „prave“ Srbe po sličnim kriterijima. Naime, etničke zajednice iz dijaspore i kao i crkvene zajednice, nikad nisu došli u ozbiljno iskušenje da se zbrate i ujedine.

2. ETNIČKE DIJASPORE U SVOJIM DRŽAVAMA

Tema dijaspore i povratka spada u poznatije motive postsocijalističkog, i u našem slučaju, ratnog i poratnog diskursa na prostorima bivše Jugoslavije. Ali kako to obično biva, stvarnost se nije poklapala s

⁸ Stuart Hall, “Ethnicity: Identity and Difference” u Geoff Eley i Ronald Grigor Suny, *Becoming National: a reader*. New York: Oxford University Press, 1996, str. 345; “Old and new identities, old and new ethnicities”, u Anthony D. King, ur. *Culture, Globalization and the World-System*, London: Macmillan, 1991, str. 41-68.

⁹ Miroslav Hroch. *Social preconditions of national revival in Europe : a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*; translated by Ben Fowkes. Cambridge (Cambridgeshire) ; New York : Cambridge University Press, 1985.

¹⁰ Fredrik Barth, ur. *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Bergen, Universitetsforlaget; London, Allen & Unwin, 1969.

epovima i mitovima. Naime, dok su se neki nostalgичno vraćali u nove etničke države, potekle su u suprotnom pravcu novi iseljenički valovi ratnih stradalnika, izbjeglica i pripadnika jedne nove „izgubljene generacije“. Tih 1990-tih formirale su se nove dijaspore iz zemalja bivše Jugoslavije a ni one se stare, etničke nisu posve preselile u domovine, tako da je rezultat bio dodatno smanjenje ukupne populacije. U javni diskurs bivše Jugoslavije riječ dijaspora ušla je ne velika vrata krajem 1980-tih i protegla se kroz 1990-te i dalje. Nije ta riječ bila nepoznata ranije, ali je bila relativno rijetka u javnom političkom diskursu. Tu je kao dio teološkog vokabulara i nacionalističkog patosa (koji voli posuđivati teološke termine), umarširala skupa s takozvanom „deprivatiziranom“ religijom – posuđujem koncept sociologa Jose Casanove -- koja se gotovo trijumfalno vratila u javnu sferu nakon dugog razdoblja od prosvjetiteljstva do postmoderne kad je sekularizacija bila proročanstvo koje se zdravo za gotovo uzimalo ispunjenim.¹¹ Dijaspore je ranije bila pretežito historijski, teološki i literarni pojam. U politiku ulazi s etničkim nacionalističkim pokretima 1970-tih. Tada se formirao jedan od onih nekoliko iseljeničkih valova hladnoratovske ere, takozvani, „radnici na privremenim radu u inozemstvu.“ Potom se riječ dijaspora nabijena novim značenjem i simbolikom, vraća krajem 1980-tih a u ratnim i poratnim devedesetima postaje nezaobilazni dio „novogovora“ koji je pratio konstrukciju novih nacionalnih država, da upotrijebim taj termin Georgea Orwella. Kao i domaći etnosi, tako se i njihovi inozemni izdanci restrukturiraju, otkrivaju nove identitete, homogeniziraju i diferenciraju, te stapaju s maticama obnavljajući granice spram „onih drugih.“ Etničke dijaspore dobivaju auru mučeništva i postaju obožavani junaci ali i korisni politički lobiji novih etničkih pokreta. Oni koji su otišli primarno iz ekonomskih razloga retroaktivno postaju i politički emigranti, samozatajni antikomunisti i protujugoslaveni koji su svoj otpor iskazali odlaskom. A oni pravi politički emigranti, uključivo i radikale koji su imali veze s terorizmom, postaju junaci novog doba i uzori pravog etnopatriotizma jer su bili spremni na osobnu žrtvu i patnju samo da bi dočekali baš to što se ostvarilo. U procesu homogenizacije etnonacija brišu se i razlike između brojnih, ranije često sukobljenih emigrantskih grupa. Održavaju se razni svjetski skupovi predstavnika unutarnjeg i vanjskog segmenta restrukturiranih i homogeniziranih etničkih nacija i osnivaju

¹¹ Jose Casanova, *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.

razni svjetski etnički sabori, kongresi i druge organizacije koje sjedinjuju matične države i dijaspore, po uzoru na Svjetski židovski kongres i Vishva Hindu Parishad.

Po karakteru ovakvih organizacija i općenito pretvaranja dijaspore u novu političku mitologiju postsocijalizma, nova Hrvatska i Srbija su slične – čini se da je najvažnija razlika u tome što dijaspora u Hrvatskoj ima pravo glasa na izborima dok u srbijanskoj politici nema iako ne znači da se za to jednom neće izboriti. Međutim u oba se slučaja dijaspore koriste u predizbornim kampanjama i kao legitimacijski instrument lidera, stranaka i pokreta, odnosno kako bi se to reklo u retorici pokojnog režima, dijaspora mnogim novim političarima postaje „baza“. U Hrvatskoj nova vlast starim političkim emigrantima odaje priznanja i počasti a one iz mlađe generacije čekaju funkcije u vlasti. Tuđmanov režim na primjer pokušava instalirati za hrvatskog ambasadora nekog bivšeg ustaškog vođu, emigranta iz Argentine, ali to blokiraju židovske organizacije. Zatim Tuđman pokušava za ministra vanjskih poslova postaviti američkog političara, bivšeg guvernera Minnesote, Rudyija Perpicha čiji su roditelji Ličani, ali to blokira State Department. Hrvatska državna televizija se baca u lov na rijetke bogate hrvatske iseljenike koje režim dovlači u posjete domovini radi mogućeg ulaganja u preporod hrvatskog gospodarstva, ali o konkretnim se projektima malo čuje. U Srbiju se vraća iz Britanije prijestolonasljednik Aleksandar Karađorđević i baca se na učenje srpskog jezika, ali je monarhistički pokret relativno slab i tada svemoćnom Miloseviću neupotrebljiv. Milosević će također relativno kratko tolerirati američkog tajkuna Milana Panića, kao srbijanskog premijera. Panić je, u ovom slučaju uz suglasnost State Departmenta, trebao postati protuteza Miloševiću. On, uz slična obećanja potpore dijaspore i SAD-a, najavljuje ekonomski bum i demokratizaciju u Srbiji, ali će ga Milošević, čim mu zasmeta, poslati natrag u Kaliforniju.

U ratu 1991-1995, etnodijaspore je već aktivni sudionik, takorekuć faktor rata. Dok se u iseljeničkim zajednicama u inozemstvu lobiraju vlade velikih sila i masmediji za „pravu“ to jest „našu“ istinu o balkanskim ratovima, prikuplja novac za financiranje rata i humanitarna pomoć, u stranačka politička vodstva i na bojišta stižu iz inozemstva visoko motivirani militanti. I dok će se mnogi emigranti koji su u inozemstvu stekli određeni građanski i kulturni ugled nakon prve euforije povratka ubrzo razočarati i pomiješati s političkim i ekonomskim gubitnicima iz reformskih liberalno-demokratskih stranaka i starog režima, neki iz opskurnijih emigrantskih krugova će se uspjeti se do vrhova novih

političkih elita. Vjerojatno najpoznatiji je primjer Gojko Šušak, hrvatski emigrant iz Kanade. Ovaj vlasnik pizzerije u Ottawi koji se istaknuo javnom torturom jedne domaće životinje na koju je napisao riječ „Tito“, doveden je za ministra iseljništva a karijeru je završio kao ministar obrane Republike Hrvatske. Šušak je, ne samo po poznatom austrijsko-britanskom dokumentarcu „Smrt Jugoslavije“ iz 1995, nego i po haškom sudu i drugim izvorima, vjerujući da samostalne hrvatske države ne može biti bez rata, poticao i priželjkivao taj državotvorni rat barem onoliko žarko koliko i oni Srbi koji su povjerovali tezi da Srbija dobiva u ratovima a gubi u miru. Navodno je uvođenje i kune kao nove hrvatske monete bila Šušakova inicijativa i instrument „psihološko propagandnom rata.“ Kao ministar obrane, bio je najodgovorniji za sve što se povezuje sa završnim operacijama hrvatske vojske iz ljeta 1995, tako da ga je smrt spasila haškog tribunala za ratne zločine pred kojim sad sjede oni koji su izvršavali njegove naredbe. Na srpskoj strani, iz dijaspore dolaze bivši međunarodni kriminalci i plaćeni ubojice koje je koristila komunistička tajne policije. Tu su i avanturistički likovi poput Dragana Vasiljkovića, ili kapetan Dragana, emigranta iz Australije, koji će kao vojni lider kninskih Srba završiti na međunarodnom sudu za ratne zločine. Slično će na hrvatskoj strani Ante Gotovina koji od narednika Legije Stranaca meteorski napreduje do generala hrvatske vojske dok Tuđman, čim je najveća opasnost prošla, u penziju šalje najsposobnije generale koji su u Hrvatsku vojsku prešli iz JNA ali nisu imali vremena postati etnički nacionalisti. Kad je deset godina po završetku rata, pod pritiskom EU konačno počeo rat protiv novog organiziranog kriminala u Srbiji i Hrvatskoj -- napose nakon ubojstva primjera Zorana Đinđića u Srbiji i novinara Ive Pukanića u Hrvatskoj – objavljeno je kao veliko otkriće, da se ta regionalna mafija formirala u ratu i da su mnogi njeni istaknuti članovi početkom rata došli iz etničkih dijaspore gdje su stekli debele policijske dosjee. Ipak, svesti cijelu emigraciju hladnoratovske ere na kriminalce i teroriste metodološki nije opravdano jer je većina tadašnjih iseljenika pa i emigranta bila drukčijeg profila. Veći je problem je u kaosu raspada i rata a potom i režimima Miloševića i Tuđmana koji su dali šansu najgorima.

Od brojnih faktora koji su učinili Mit o Dijaspori relevantnim, svi ne spadaju u sferu puke nacionalističke mistike i simbolike. Barem tri, bjelodano pragmatične funkcije Mita o Dijaspori trebalo bi izdvojiti. Prvo, svaki je etnički nacionalizam opsjednut demografijom. Demografski trendovi u današnjoj Srbiji i Hrvatskoj alarmantno su negativni bez obzira na promjene režima i ideologija tako da bi u ne bas tako dalekoj budućnosti dva nebeska naroda mogli napusti carstvo zemaljsko. Masovno iseljavanje,

napose mladih, još pogoršava dramatičnu demografsku situaciju. To se iseljavanje od promjene režima i početka ratova 1990-tih još intenziviralo umjesto da za sva vremena prestane kako je najavljeno. Doslovce, radi se o dva naroda koja izumiru, nestajući s teritorija za koje su jedni s drugima i ostalima ratovali. Drugo, Mit o Dijaspori pravi malu naciju većom. Bivša je Jugoslavija bila u evropskim razmjerima, država srednje veličine, po površini i broju stanovnika odmah iza onih nekoliko najvećih. Njenim raspadom i procesom „balkanizacije“ došlo je do usitnjavanja. Nove su se države brzo suočile s kompleksom inferiornosti, napose kad se međunarodna zajednica obrušila na balkansku goropad raznim krotiteljskim metodama. U takvim okolnostima rastao je značaj Mita o Dijaspori. Matica i dijaspora kao cjelina stvaraju iluziju da to više nisu „male zemlje“. Kad se tome doda opći utjecaj Mita o Naciji koje kreira iluziju organskog jedinstva svih mrtvih i živih članova kroz vjekove mitske prošlosti, nacionalni ponos i samopouzdanje rastu.

Treće, dijaspora je etničkim nacionalističkim strankama donosila novac i glasove na izborima. Bez dijaspore, HDZ ne bi pobijedio na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj a možda ni na onima koji su slijedili poslije toga sve do ovih zadnjih iz 2007. Nova hrvatska vladajuća elita od 1990 do danas, strukturirana je po shemi: HDZ-Crkva-Dijaspora. Tuđmanov je pokret najprije lansirao zavodljivu tezu o ekonomskom procvatu Hrvatske izdašnjim investicijama iz džepova i riznica iseljeništva hrvatskog podrijetla. S Tuđmanovih predizbornih turneja 1989-1990 u Americi, Australiji, Zapadnoj Evropi i drugdje, stigli su novčani prilozi za predizbornu kampanju ali i neki najbliži Tuđmanovi politički suradnici koji će njegov pokret voditi u veći nacionalistički ekstremizam. Zahvaljujući novim zakonima koji su dali pravo glasa na hrvatskim izborima hrvatskoj dijaspori u koju je dakako spadala i za hadezovski pokret ključna zapadna Hercegovina, tuđmanizam će zavladatai Hrvatskom i održati se na vlasti što u tvrdom sto u reformiranom obliku 15 od ovih 18 tranzicijskih godina. Iako se nije obistinilo hadezeovsko predizborno obećanje o ekonomskom procvatu Hrvatske i mada se razotkrilo da je dio novca koji je za vrijeme rata stizao iz inozemstva za obranu Hrvatske završio u džepovima nove hrvatske političke elite ali i mafije, nova matrica hrvatske politike „HDZ-Dijaspora-Crkva“ se konsolidirala.

Mit o Dijaspori je u novoj Hrvatskoj artikuliran kao državotvorni, crkveni, ideološki i politički mit. Pojednostavnjujući složene razloge povijesnih migracija, natapajući sve to ideologijom kolektivne žrtve i mučeništva naroda kog dijele njegovi neprijatelji iz zavisti i kulturne različitosti, Mit o Dijaspori

ujedinjava cijeli etnos oko elita koje su se sjetile koncept dijaspore politizirati. Glavne je sastavnice Mita o Dijaspori u sažetku daju slijedeći odlomci iz jedne medijske analize iz 2002 godine:

Iseljavanje je rezultat višestoljetnih nepovoljnih prilika i procesa kojima su Hrvati izloženi u domovini. Hrvatska je gubila najvitalniji dio stanovništva, emigranata iz nužde. Zahvaljujući hrvatskoj Katoličkoj crkvi i misijama te samoinicijativi, Hrvati su se izvan zemlje organizirali u udruženja, društva i klubove, a mnogi su održavali veze s matičnom domovinom. Do početka Domovinskog rata naša je dijaspora tretirana kao potencijalni neprijatelj, koristan za matičnu zemlju jedino kao izvor prihoda. . . Uspostavljanjem novoga demokratskog poretka u Hrvatskoj, Hrvati iz dijaspore počeli su se u velikom broju zanimati za povratak u svoju matičnu zemlju. Nova demokratska vlast i izbori 1990. konačno su dali hrvatskoj dijaspori dostojan ugled. Također, dijaspora je dobila i pravo glasa te se mogla kritički odnositi prema mnogim odlukama. Od samog početka Domovinskog rata mnogi su mladi ljudi iz dijaspore došli kao dragovoljci u Hrvatsku. Sudjelovali su u Domovinskom ratu, a šestorica njih promaknuta su u generale. Od 1990. Hrvatski emigracijski institut pribavio je i opremio vezu između dijaspore i Hrvatske. Danas je suradnja između Republike Hrvatske i dijaspore na najvišoj mogućoj razini. Komunikacija se svakodnevno odvija putem satelita, Interneta, radijskih i TV programa (emisija Glas domovine). Također, mjesečno, Hrvatska matica iseljenika izdaje časopis Matica u Hrvatskoj i tjedno Dom i svijet u Hrvatskoj i u svijetu. U jesen 1996. u Hrvatskoj je osnovano Ministarstvo povratka i useljništva (ukinuto početkom 2000.) radi stvaranja uvjeta, prilagodbe i integracije za povratak Hrvata iz dijaspore u Republiku Hrvatsku. Nažalost, stupanj integracije između "domovinske" i "iseljene" Hrvatske ipak još nije zadovoljavajući, a proizlazi iz mnogih razlika između njih. Hrvatska matica iseljenika i brojne iseljeničke organizacije čine sve kako bi se te razlike umanjile i prevladale.¹²

¹² Rebeka Mesarić-Žabčić, „Opća skica hrvatskog iseljništva od 15. stoljeća do naših dana (7)“, Slobodna Dalmacija, 2. XII. 2002. Internetsko izdanje, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20021202/feljton01.asp>

Vladajuća elita u Hrvatskoj je i nakon obećanog a neostvarenog ekonomskog čuda novcem iz dijaspore, očekivala domaći preporod nekakvim impulsom iz dijaspore. Ali i jedan dio dijaspore se razočarao u tuđmanizam. Tako je po riječima jednog od aktivista iz hrvatske dijaspore, “dijaspora je prijašnjih godina bila vezana uz HDZ, koji je jedini pridonio organiziranju hrvatske dijaspore u svijetu. Njihovi ideali su iz raznih razloga razbijeni jer je hrvatska država u međuvremenu opljačkana, nacionalno bogatstvo rastočeno, poduzeća upropaštena, širok narodni sloj osiromašen, uzak krug nepošteno obogaćen, tako da među našim iseljenicima vlada velika podijeljenost, nepovjerenje pa i antagonizmi. . .

“¹³ Ipak, nije bilo moguće promijeniti zakon koji je davao pravo glasa Hrvatima u dijaspori i rezervirao im saborske kvote. Inicirati ukidanje tog prava pokušala je i ona koalicijska vlada lijevog centra iz 2000-2003 i opozicija pred izbore 2007. Otpori su bili jaki ne samo iz HDZ-a nego i iz dijaspore a naročito iz Katoličke Crkve. Tako se primjerice, u jednom komentaru oštro usprotivio Glas koncila:

Novi politički razdor koji se provlači kroz hrvatski tisak ovih je dana uslijedio poslije izjave čelnika SDP-a koji će uskratiti glasovanje dijaspori na izborima. Još jednom dijaspora je osvanula kao „neprijateljski faktor“ kako smo slušali i ne tako davno. Iz tog lošeg, u prvom redu ideološkog poteza drugi će vjerojatno izvući korist. U Hrvatskoj se pišući i govoreći o dijaspori misli isključivo na Hercegovinu i ne baš sjajne predstavnike koji su sudjelovali u prošlim vladama i kao članovi sabora. Nemali je broj onih koji su u dijaspori bili „službeno zaduženi“ za hrvatske građane, a u Hrvatskoj su postali dio političkog establishmenta, a to se ne odnosi isključivo na Hercegovce. Lažna pretvorba ljudi za razliku od pretvorbe poduzeća čiji su rezultati brzo vidljivi mnogo je štetnija, ali je i duboko moralno pitanje. Međutim, kada se spomene hrvatska dijaspora, obvezno se pogrešno izvlače imena ustaša, neprijatelja, bjegunaca. Prije 1990. godine dijasporu se u pozitivnom kontekstu nije smjelo ni spominjati osim rijetkih predstavnika u inozemstvu koji su se izjašnjavali Jugoslavenima. Tek polaganim

¹³ „Dijaspora je danas još više izolirana od Hrvatske“, razgovor Prof. Niko Šoljak, predsjednik internacionalnog kluba hrvatskih iseljenika, povratnika i investitora, “Slobodna Dalmacija”, 8. I. 2003. interentsko izdanje, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030108/temedana01.asp>

međusobnim otkrivanjem saznali smo da je to još jedna Hrvatska, kao što Irci i Talijani govore za svoje iseljenike kojima omogućavaju glasovanje, i čije međusobno prožimanje ih je obostrano obogatilo. . . ¹⁴

Ali kako više nije bilo moguće prizivati dotok novca iz inozemstva u Hrvatsku, traže se nove ideje kao iskoristiti dijasporu. Koalicija lijevog centra koja vlada u Hrvatskoj od 2000 do 2003 dosjetila se one stare da su ljudi najveće bogatstvo. Tako se sad govori o priljevu ranije „odlijevenog“ ljudskog kapitala i održavaju svjetski kongresi znanstvenika i uspješnih poduzetnika iz dijaspore. Prigodom jednog od takvih skupova, jedan iseljenički klub ideološki bliži tadašnjoj nego bivšoj vlasti istaknuo je slijedeće:

Pogledajte Irsku i Izrael, danas jedne od najbogatijih zemalja. Te su zemlje donijele zakone o dijaspori, stvorile maksimalne uvjete za povratak i financiranje svoje dijaspore. Hrvati su u tuđim zemljama danas afirmirani i cijenjeni stručnjaci, vrhunski intelektualci i znanstvenici te predstavljaju intelektualnu elitu u stranom svijetu. Njihovo znanje, ugled, veze, novac treba iskoristiti za razvoj i boljitak Hrvatske i sviju nas. Treba prvo donijeti Zakon o dijaspori koji će omogućiti povratak našim iseljenicima, zatim im omogućiti da sudjeluju u Hrvatskom saboru kroz svoje predstavnike, osigurati im bolje i povoljnije radne i profitabilne uvjete nego što ih imaju u drugim zemljama, zbog čega će sigurno biti zainteresirani vratiti se u svoju domovinu.¹⁵

Treba naglasiti da je Izrael postao uzor svim novim balkanskim etnonacionalističkim pokretima. Svi bi htjeli biti kao Židovi ili barem kako ti balkanski etnički nacionalisti shvaćaju sto su Židovi: kolektivne žrtve, narod mučenika, zbijenih redova u borbi za opstanak i očuvanje identiteta a kad se to osigura onda i za više od toga, najprije regionalno pa onda i globalno. Glasnogovornici hrvatskog nacionalizma vidjeli su Hrvatsku kao Izrael jugoistočne Evrope – produženu ruku zapada u kriznoj regiji na granici s Istokom – eto srcima etnonacionalista drage vizije uskrsa Mita *antemurale*

¹⁴ Đurđica Ivanišević-Lieb, “Nepoznata dijaspora”, Glas Koncila, broj 25 (1722), 24.VI.2007.

¹⁵ Ibidem.

*christianitatis!*¹⁶ Srpski nacionalistički pokret razvija još 1980-tih retoriku, simboliku i mistiku srpsko-jevrejske analogije koja polazi od mitova o kolektivnoj žrtvi i mučeništvu naroda te obavezi naroda-krvnika na pokajanje, izvinjenje i naknadu štete. Oba glavna etnička nacionalistička pokreta na prostorima bivše Jugoslavije razvila su politiku „imitacije Izraela“ nastojeći se na razne načine dodvoriti domaćim Židovima i državi Izrael. U Hrvatskoj je Tuđman zbog toga obuzdavao i nastojao prikriti povampirano ustaštvo i antisemitizam a za dodvoravanje Izraelu i Zapadu pozivao se na Josipa Broza Tita i hrvatsku partizansku antifašističku tradiciju. U Srbiji se insistiralo na diskreditiranju Hrvatske kao notornog nacističkog satelita i prototipa antisemitske i genocidne države. I nova Srbija i Hrvatska osnivale su društva prijateljstva s Izraelom i Židovima te mnogobrojne organizacije po uzoru na Svjetski židovski kongres a u domaćim vladinim strukturama važnu su ulogu igrala novosnovana ministarstva iseljništva i dijaspore. Oba su režima izdašno pomagala nacionalne crkve kao institucije duhovnog jedinstva naroda i najuhodanije oblike povezanosti matične države i dijaspore. Ovih je organizacija za propagandu ujedinjenja domovine-otadžbine i dijaspore krajem 1990-tih već bilo toliko da ih je većina izgubila svrhu i smisao a ni budžeti matičnih država nisu više bili dostatni da ih sve financiraju jer ih je sama dijaspora odavno prestala pomagati.

U srpskom nacionalističkom pokretu retorika, simbolika i mistika dijaspore ima krucijalni značaj. Diskurs pokreta koji je uzeo zamah kroz 1980-te i 1990-te i traje i do danas, čine fraze poput „Srpskog Jeruzalema“ uz koji ide i srpsko-jevrejska analogija i svetost dijaspore. Borba za Kosovo, onako kako se odvijala od 1980 -tih, u konačnici je pretvorila kosovske Srbe u dijasporu a na kraju stvorila i slične dijaspore u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Makedoniji, i drugdje u regiji gdje su u socijalističkoj eri Srbi bili de fakto u matičnoj državi. U vrijeme prvih koraka srbijanskog višestranačja, dijaspora je magična riječ ideologije nacionalnog pomirenja koju slave iz Srpske pravoslavne crkve i Srpskog pokreta obnove. Veliki simbolični značaj imao je transfer moštiju vladike Nikolaja Velimirovića u Srbiju 1991 godine. Tom prigodom je Srpska crkva najavila ne samo kanonizaciju budućeg nacionalnog sveca nego i kraj crkvenog raskola koji je decenijama mučio Crkvu u otadžbini i dijaspori ili rasejanju, kako se u novoj srpskoj postsocijalističkoj retorici govori. I danas

¹⁶ O prototipu „antemurale mita“ u jugoistočnoj Evropi, vidi detaljnije u Pål Kolstø, ed., *Myths and Boundaries in Southeastern Europe*. London.: C. Hurst & Co, 2005, i u Husnija Kamberović, ur., *Historijski mitovi na Balkanu: zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2003.

se Srpskoj crkvi, kao i nacionalnom katolicizmu u Hrvata, priznaju posebne zasluge i gotovo spasiteljska uloga u brizi za dijasporu. Dakako, s dozom uobičajenog emigrantskog pretjerivanja glede uloge komunističke tajne policije, opisuje se život crkve u dijaspori za komunističke ere. Ali notorna komunistička tajna policija (UDBA) nije bila za petama takorekuć svakom iseljeniku (ne sjećam se da sam je ikad vidio kad smo onih zlatnih godina u Trstu obnavljali garderobu). To sto se spominje u slijedećem odlomku iz intervjuua s jednim duhovnim pastikom za srpske iseljenike u poznatoj čikaškoj zajednici Nova Gračanica, vjerojatno je zbog toga sto je tu nekada djelovao Nikolaj Velimirovic i neke četničke organizacije. U tom se intervjuu kaze između ostalog:

Za vreme komunizma, rad Crkve u Dijaspori veoma je bio otežan, usložen. UDBA je bila jako dobro organizovana i, najcesce preko neutralnih ljudi (uslovno rečeno), koje su oni angazovali i protiv njihove volje, a naročito preko ambasada, konzultata i zvanicnih agenata, oni su svuda bili prisutni. Pokušavali su da kontrolisu i rad nase Crkve i rad nacionalnih organizacija. Između ostalog, oni su to činili preko svojih tzv. Jugoslovenskih organizacija, koje su ambasade i konzulati osnivali po svim zemljama. Sto se državnog odnosa sa srpskom dijasporom u to vreme tice, moze se slobodno reci da ga nije bilo. Sada, kad je to zlo prošlo, srusili su se svi jugo-klubovi kao „kula od karata“, a iza njih nas nista nije ostalo (sem ukusa gorčine, naravno). Ostale su i dalje srpske nacionalne organizacije: Srpska narodna odbrana, Srpski kulturni klub Sveti Sava, Srpski četnici, Srpska bratska pomoć . . . Srpska crkva je uvek bila najautentičniji predstavnik srpske dijaspore, a danas je to pogotovo. To je jedina organizacija koja sveobuhvatno brine o srpskoj dijaspori i koja je ovekovecila svoje prisustvo u svim zemljama širom sveta. Ja imam utisak da ce dugo uzeti dok nova vlast u Srbiji shvati da je Crkva nezaobilazna u bilo kakvom razgovoru po pitanju Dijaspore.¹⁷

Kad je Nikolaj Velimirović kanoniziran 2003 simbolizirajući pomirenje prije svega dijaspore koju je i on sam predstavljao, s otadžbinom, a zatim Srba ideoloških protivnika iz Drugog svjetskog

¹⁷ Razgovor s protojerejom Miloradom Lončarom, svestenikom parohije Svetog Kneza Lazara pri manastiru Nova Gračanica kod Chicaga, Pravoslavlje, broj 976, 15. XI. 2007.

rata (de fakto radi se o rehabilitacija tadašnjih gubitnika), iste je godine došlo do novog velikog simboličnog pomirenja Srba u otadžbini i rasejanju, ritualnim prijenosom iz inozemstva posmrtnih ostataka književnika Jovana Dučića. Ova „politika ponovnih pokapanja mrtvih“ ili „politički život mrtvih tijela“ kako je to nazvala američka antropologinja Katherine Verdery, spada u bizarne karakteristike postkomunizma, napose u zemljama pravoslavne tradicije poput Srbije, Rumunjske i Rusije.¹⁸ Srpski etnolog Ivan Čolović, u članku iz 2003 po naslovom „Jovan Dučić po drugi put među Srbima“, komentira politiku i ideologiju iza liturgijskih spektakla prijenosa mostiju u novijoj historiji Srbije. On spominje onu predratnu „turneju“ mostiju svetog kneza Lazara iz 1989, zatim transport iz Amerike u Srbiju posmrtnih ostataka vladike Nikolaja Velimirovica iz 1991, njegovu kanonizaciju 2003 i povratak mostiju pjesnika Dučića iz 2003 godine. „Mošti su,“ pise Čolović, „kroz historiju srpske kulture bile važan politički kapital. Svaka politička struktura je nastojala, u cilju propagande i održanja na vlasti, da nabavi bilo kakve.“¹⁹ Čolović drži da se mora „identificirati politički kontekst u religioznom ritualu da pojasni uzajamni odnos nacionalne crkve i novouspostavljenog režima u datom trenutku.“²⁰ Dučićevo posthumno putovanje 2003 u rodno Trebinje iz Chicaga gdje je umro 1943 kao diplomat i politički predstavnik jugoslavenske izbjegličke vlade, uklopilo se u tada uznapredovali povijesni revizionizam. Rehabilitacija poraženih u Drugom svjetskom ratu, antikomunizam, antijugoslavenstvo i rusofilija, rasli su u Srbiji poslije NATO bombardiranja 1999, te pada Milsoevica i kratkotrajne tragične vlade primjera Zorana Đinđića. Nacionalističko-konzervativni trend se konsolidirao pod režimom Vojislava Kostunice. Čolović je u svojoj analizi zapazio zbog čega je Ducic postao napose vazan određenim političkim krugovima u novoj Srbiji – u cilju nametanja jedne nove povijesne perspektive koja bi se uklapala u proces konstrukcije novog postjugoslavenskog srpskog nacionalnog identiteta. I meditacije razočaranog umirovljenog političara postaju upotrebljive utoliko sto se nakalemljuju na sadašnjost koja zahtjeva etničko redefiniranje spram „onog drugoga“ u cilju artikulacije vlastitog identiteta. Pri tome je taj „drugi“ u ovom slučaju i Hrvati i jugoslavenstvo:

¹⁸ Katherine Verdery. *The political lives of dead bodies : reburial and postsocialist change*. New York : Columbia University Press, 1999.

¹⁹ Ivan Colovic, “Jovan Dučić po drugi put među Srbima”, *Republika*, br. 322-323, 1-31 decembar, 2003.

²⁰Isto.

Analiza eseja nastalih u Americi, neposredno pred smrt, dok je u Evropi besneo rat, mi otkrivamo jednog potpuno novog Dučića. Ostareli pesnik u tuđini sa 23-godišnjim iskustvom Jugoslovena i diplomate razmatra i razvija svoje stavove o suštini jugoslovenstva, pošavši od teze da je još u svom začetku ideja o zajedničkom životu jugoslovenskih naroda bila jalova i osuđena na propast. U njegovom tumačenju, osnovna distinkcija i kamen razdora koji je Jugoslaviju i njenu ideju osudio na propast jeste konfesionalna, kulturna i psihološka različitost između dva naroda, Srba i Hrvata, koji su činili srž zajedničke države. On insistira na potpuno idealističkom prihvatanju jugoslovenske ideje od strane Srba na prelazu iz XIX u XX vek pa sve do stvaranja države, dok je u razmatranju hrvatskog odnosa prema istoj ideji vidljivo, putem njegove analize, jedno licemerno, dvostrano i krajnje nacional-političko kusuranje pomoću kojeg su Hrvati želeli da ostvare svoj hiljadugodišnji san: 'Hrvati su stoga od početka do kraja radili na razaranju te države, kako bi sigurnije došli do priznavanja svoje posebne nacionalne individualnosti, s tim u vezi, i logično, do svoje posebne teritorije.'²¹

Etničke dijaspore stvorile su i svoju pop-kulturu. Radi se o onom sto se općenito podrazumijeva pod popularnom ili „pop“ kulturom u svijetu, ali i shvaćeno doslovce, o balkanskom fenomenu kog blagoslivljaju popovi glavnih konfesija i obožavaju etnički nacionalisti. Koristeći činjenicu da od sloma Jugoslavije više ne postoji ona produktivna, urbana „novovalna“ rock scena koja je, skupa s tadašnjim jugoslavenskim filmom i sportom, dostigla najvišu klasu zapadne, tj. svjetske pop kulture, i da je urbani rock u novim etničkim državama neusporedivo krhkiji, slabije kvalitete i produktivnosti, novom Srbijom je zavladao takozvani „turbofolk“ a Hrvatskom nešto sto bi mogli nazvati zvukovima Dinarskog krša. Turbofolk je, poput nekih struja novijeg američkog country & westerna, postao – pored ostalog -- u jednom trenutku i obilježje nove desnice, što je bilo okrunjeno spektakularnom liturgijom vjenčanja srbijanske kafanske pevaljke i balkanskog ratnog zločinca u uniformi soluskog dobrovoljca. U Hrvatskoj, izvjesni Marko Perkovic zvani „Thompson“, momak iz zabitnog sela dalmatinske Zagore za koje ni većina dalmatinskih „vlaja“ nikad nije čula, postao je najveće ime

²¹ Ibidem.

„novokomponovane“ hrvatske „domoljubne“ folkrock glazbe. Njegove koncerte prate uglavnom nazadnji ruralni elementi hrvatskog društva te navijači odjeveni u ustaške uniforme koji uzdižu desnice na rimski pozdrav i viču „Ubij Srbina!“. Thompson je i najtraženiji i hrvatskoj etnodijaspori (iako mu vani koncerte često zabranjuju zbog neofašizma i rasizma) te na festivalima hrvatske katoličke mladeži i raznim crkvenim svečanostima. Ovi novi glazbeni pravci i folklorni izričaji postali su kohezivni i identitetski simboli novih populizama, etničkih nacionalizama, nacionalnih crkava i etnodijaspora. Evo jednog novinskog izvještaja s koncerta jedne od zvijezda hrvatske etnodijaspore:

"Gori gora, gori borovina" orilo se jučer dvoranom Dražena Petrovića gdje je održan veliki koncert najdražeg izvođača naše dijaspor, Mate Bulića. Pred gotovo pet tisuća posjetitelja i obožavatelja ovog glazbenika, osim njega, na pozornici su se izredali i njegovi "kumovi" i prijatelji, Marko Perković Thompson, Dražen Zečić, Ivan Mikulić kojeg često nazivaju Matinin nasljednikom, kao i Baruni. Prava glazbena poslastica za ljubitelje takvog glazbenog izričaja.

U prvim redovima mogla se vidjeti pokoja zastava "Lijepe naše" koje su većinom raširili mlađi posjetitelji. Osjećaj zajedništva i domoljublja mogao se osjetiti i pri samim ulaskom u "Dom sportova". Osim što je ovim koncertom pokazao da ima i "živih" obožavatelja koji su čuli i za neke druge njegove uspješnice, a ne samo za onu "Gori gora", te da nije samo glas s radija, Mate je pokazao i svoju humanitarnu stranu. Prihode od ulaznica namjenjeni su bili za zakladu "Ana Rukavina". Kako smo navikli da je VIP loža dupkom ispunjena celebrityjima iz glazbenih, glumačkih i ostalih voda, ovoga puta to nije bilo tako.

Privedeno je 8 izgrednika za vrijeme koncerta

Najbolje pozicije za gledanje i praćenje koncerta pripala su, kome drugome nego - političarima. Tako najvjerniji fan Mate Bulića, Ljubo Česić Rojs, nije skidao osmeh s lica i iz petnih žila pjevao svaki stih Bulićevih pjesama. Osim Rojsa koncert je došao popratiti i bivši košarkaš a sadašnji saborski zastupnik Franjo Arapović. Koncertnu "idilu" poremetilo je policijsko uhićenje. Naime, zbog počinjenih prekršaja uznemiravanja javnog reda i mira u dvorani je privedeno čak osam osoba, dok su nad jednim upotrebljena i sredstva prisile zbog pružanja otpora.²²

3. NEVIDLJIVA DIJASPORA

Početakom 1990-tih, u sjeni velikog „trijumfalističkog“ mitskog diskursa o egzilu, dijaspori i povratku u restaurirane etničke nacije, tiho su potekle u svijet rijeke novih izbjeglica, emigranata i iseljenika s prostora bivše Jugoslavije. Broj im se mjeru u milijunima, ali nemaju ni države ni crkve koja bi komemorirala njihovo iskustvo a upitno je imaju li matičnu domovinu u koju bi se mogli vratiti. Bili su

²² Političari i izgrednici obilježili koncert kralja dijaspor, portal Index. hr na 23. XI. 2008, <http://www.index.hr/xmag/clanak/politicari-i-izgrednici-obiljezili-koncert-kralja-dijaspor/410831.aspx>

relativno obrazovaniji od onih koji su odlazili 1945 kao ostaci poraženih vojski ili onih koji su odlazili takozvani privremeni rad u inozemstvo 1960-tih i 70-tih. Neki su odlazili jer im se srušio svijet u kom su odrasli i zemlja koju su smatrali domovinom, neki jer su im uništili domove i pobili rodbinu, neki da izbjegnu poziv za vojsku i odlazak u rat čiji smisao nisu shvaćali, a mnogi jer nisu vidjeli budućnosti u ovom dijelu svijeta gdje svaka generacija doživi neki veći rat i gdje se svakih nekoliko decenija mijenjaju režimi, države, nacije i ideologije od kojih svaka tvrdi da je jedina istinita i vječita a ne uspije se održati duže od prethodnih. Zatekao sam se na novinarskom zadatku u Beogradu sredinom 8. mjeseca 1991. Rat na tlu Hrvatske je zapravo već počeo, u istočnoj Slavoniji se ginulo, kao i u pobunjenoj Krajini. Trebao sam za splitski tjednik „Nedjeljna Dalmacija“ istražiti da li se zbog rata masovno bježi vani. Evo odlomka iz teksta pod naslovom „Tko napušta YU-Titanic?“ koji je na vrijeme stigao faxom u redakciju, ali nije objavljen:

Pred Odjelom za vize ambasade SAD, već oko 4,30 ujutro formiraju se redovi. Stignem oko 8 i umiješam se u gomilu u ulici Kneza Miloša 50. Razgovor skraćuje vrijeme i ljudi su pričljivi. Saznajem da Milan, dvadesetogodišnji Beograđanin, ide u posjetu rodbini u Chicago na „turističku vizu“. Kažem o čemu pišem, obećavam da necu spomenuti prezime, a Milan otvara dušu: „odlazim jer sam dobio poziv za vojsku, a mene to njihovo ratovanje uopste ne interesuje, razumeš!“ Momaka Milanovih godina bilo je oko nas još nekoliko. Slušaju nas razgovor. Milan nastavlja: „i stariji brat, inženjer elektrotehnike, je dobio poziv, njega su zvali kao rezervista, ali mi ne idemo! Hoću da živim bre! Moj drug iz ulice je bio u Slavoniji i znas gdje je sad? Eno ga na VMA lezi, ostat ce teški invalid. Pa ti koji nas salju u rat, to su ludaci, bre! Grupica komunista u vladi i Generalštabu – jer, da ti kažem, osim njih u Srbiji komunista vise uopšte nema! . . .Malo kasnije slučajno otkrivam u koju se zemlju odavde najviše iseljava u zadnje vrijeme. U Juznu Afriku. U ulici Generala Save Grujića 2 je agencija s ne bas atraktivnim naslovom „Agencija za posredovanje u prometu robe i usluga“ koju je nedavno osnovao gospodin Dragoljub Nikolic. Kaze da se na oglas njegove agencije prijavilo 2-3,000 ljudi: „bio sam prisiljen prekinuti primanje prijava i ograničiti broj kandidata na 500 koji su trenutno u postupku. A počelo je tek pred dva mjeseca, kaze. Placa se samo provizija, a put je

besplatan za kandidate koji prodju. Svima je osiguran posao. Prednost imaju deficitarna zanimanja: varioci, monter, aviomehaničari, medicinske sestre ali ni drugi nisu bez šansi, jedino, ne zna, kaže, što će sa studentima filozofije, te pravnicima i ekonomistima. Ide se preko ambasade JAR u Beču. Prednost imaju i brojne obitelji s malodobnom djecom. G. Nikolic mi rece da su većina njegovih klijenata ljudi ispod 40 godina starosti iz velikih gradova. . .²³

Po nekim podacima, samo se iz Hrvatske od 1990 do 2002 iselilo oko 400,000 obrazovanih ljudi mlađih od četrdeset godina.²⁴ Ako je to otprilike tako, za pretpostaviti je da se iz Bosne i Hercegovine te Srbije iselilo još više. Iako milijunska, ova je nova dijaspora kulturološka i ideološka enigma. Osim kad se radi o ratnim prognanicima i izbjeglicama, njen je identitet nedefiniran s obzirom da nije striktno etnička odnosno etnokonfesionalna a danas je nemoguće izvršiti bilo kakvu klasifikaciju osim u etnokonfesionalnoj terminologiji. S obzirom da se tu u velikom broju radi o urbanom ljudskom kapitalu socijalizma, ova će dijaspora biti najprepoznatljivija u virtualnom svijetu. Dakle, s obzirom da nije moguće „etnički“ ili etnokonfesionalno kategorizirati ovu dijasporu, ostaje do daljnjeg „bez etikete“ a u međuvremenu nazivaju je: internetska, blogerska ili rockerska, nostalgично-novovalna dijaspora, tranzicijska, postjugoslavenska ili postsocijalistička. Jedna od njenih specifičnosti i možda najzanimljivijih razlika u odnosu na ranije dijaspore je visokoobrazovni profil i prodor ovog ljudskog kapitala jugoslavenskog socijalizma u zapadne akademske strukture. Godine 2003. pojavilo se specijalno izdanje beogradskog književnog časopisa „Reč“ pod naslovom „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora“ s 12 eseja autora s ex-yu prostora na teme jugoslavenskog raspada i (post)socijalizma.²⁵ Ta „nova generacija: postjugoslavenska akademska

²³ Vjekoslav Perica, “Tko napusta YU-titanic?” Neobjavljeni članak. 21. VIII 1991.

²⁴ „Dijaspora je danas još više izolirana od Hrvatske“, razgovor Prof. Niko Šoljak, predsjednik internacionalnog kluba hrvatskih iseljenika, povratnika i investitora, “Slobodna Dalmacija”, 8. I. 2003. interentsko izdanje, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030108/temedana01.asp>

²⁵ „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora“, Reč, no. 70/16, jun 2003, str. 25-323, gostujući urednik Dejan Jovic. Autori eseja su: Mr.sc. Maja Brkljacic (Central European University) Dr.sc. Nebojsa Bjelakovic (Defence Ministry, Kanada), Dr.sc. Dejan Djokic (Birkbeck College, Lonodon, UK); Dr.sc. Dejan Jovic (Stirling University, Glasgow, UK); Dr.sc. Sinisa Malesevic

dijaspora,“ nije bila tako pretenciozna kao etničke dijaspore koje ni manje ni više nego stvaraju nacije. Nije to bio ni pokret ni organizacija nego tek jedna donekle relevantna perspektiva i iskustvo. U predgovoru ovako pise urednik Dejan Jovic:

Raspad socijalističke Jugoslavije, kao i ratovi koji su se dogodili u devedesetima, mnoge su njene stanovnike pomaknuli iz njihovih domova na neku drugu, privremenu ili trajnu adresu. Razlozi, okolnosti i modeli tih migracija bili su vrlo različiti. Neki su otišli pred izravnom fizičkom prijetnjom ili čak direktnim nasiljem. Drugi jer više nisu htjeli ili mogli izdržati svakodnevne napetosti koje su se velikom brzinom proširile s vrha društvene i političke piramide prema njenom dnu. Treci, iako možda nisu bili izravno ugroženi fizičkim ili drugim nasiljem, jednostavno više nisu vidjeli profesionalnu ili osobnu perspektivu u okolnostima u kojima je raspad države poremetio mnoge privatne i društvene odnose – od emocionalnih i prijateljskih, do radno-profesionalnih i susjedskih. Četvrti su iskoristili priliku da u okolnostima rata poboljšaju svoj socijalni status, pa da se iz sela presele u gradove, ili iz zemlje u inozemstvo. . . . Za mnoge od nas . . . studiranje je u ratnim godinama ponudilo neki novi identitet i smisao. Novi izazov i/ili utjehu. Duboko pesimistični, nemoćni da zaustave nasilje i kaos, mnogi su potražili neki drugi identitet. Akademski je svijet ponudio skloniste, a cesto i utjehu i nadu. Na drugoj strani, ta je nova generacija mladih Jugoslavena i post-Jugoslavena u načelu odbijala da se potpuno „utopi“ u zemlje u koje su dosli, dijelom i zbog toga sto su odbili takvo „utapanje“ u novo u zemljama iz kojih su otišli. Gotovu u pravilu (bar kad se radi o onima koji su studirali društvene i humanističke znanosti) njihov je interes ostao vezan za Jugoslaviju, njenu povijest, kulturu, politiku, ekonomiju, identitet, njene ljude i prostore. . . .²⁶

(National University of Ireland, Galway); Dr.sc. Denisa Kostanovic (London School of Economics and Political Science); Dr.sc. Vjekoslav Perica (University of Utah, USA); Mr.sc. Albert Pretreshi (School of Slavonic and East European Studies, London, UK); Dr.sc. Gordana Uzelac (London Metropolitan University); Mr.sc. Nebojsa Vlasisavljevic (London School of Economics and Political Science); Dr.sc. Veljko Vujacic (Oberlin College, Ohio, USA).

²⁶ Dejan Jovic, „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora“, Reč, no. 70/16, jun 2003, str. 25-26.

U kontekstu diskursa o identitetima dijaspora, identitet (opet) modeliraju sjećanja, uspomene, traume, simboli, mitovi o zlatnom dobu, itd. Tako se ova konkretna postjugoslavenska dijaspora, ne samo akademska nego svi kojima je zajedničko iskustvo sloma države u kojoj su rođeni i traženja novog početka u egzilu, se vezuje uz simbole i medije poput Interneta uz pomoć kojeg plove preko svih granica i barijera, u prošlost i budućnost, s jednog kraja svijeta na drugi i komuniciraju s pripadnicima „svoje“ zajednice bila ona generacijska ili neka druga, zatim uz supkulture fenomene poput „novovalne revolucije“ u rock glazbi u zadnjoj predratnoj dekadi bivše SFRJ. Zato su njeni simboli, na primjer, rock bandnovi iz kasnih 1970-tih i 1980-tih, poput „Azre“, „Idola“, EKV-a i „Zabranjenog pušenja“, zatim ondašnja, čak i za najliberalnije demokratske standarde preslobodna „omladinska štampa“, tadašnji film, sport, montipajtonovski projekt na balkanski način „Top lista nadrealista“ i tako dalje. Bilo bi pogrešno ovu dijasporu, za razliku od onih tradicionalnih, određivati državno-politički, ideološki a još gore etnički. Ovako je primjerice Nenad Rizvanović opisao fenomen beogradskog rock banda EKV koji se pretvorio u neku vrstu herojsko-mučeničkog kulta jer je čak pet njegovih članova onih tragičnih 1990-tih izgubilo život pod nekim nevjerojatnim okolnostima uglavnom zbog zloupotrebe droga, u egzilu ili u nekim tragedijama:

EKV je još uvijek šifra nekog tajnog neimenovanog urbanog jedinstva koje lebdi iznad država, nacija i politika. Oni sami taj teret nisu izdržali, ali njihova muzika i nadalje jednako blješti i oduzima dah. . .²⁷

Dakle, umjesto uz neki određeni etnosi ili nacionalnu državu, ova će se dijaspora vezivati subkulturno i općenito „alternativno“ ma sto god to značilo, generacijski, zatim kulturom novog virtualnog svijeta, te nostalgičnog sjećanja. Tu su i strujanja i intelektualni projekti kasnog socijalizma, postsocijalizma i postjugoslavizma, poput „Jugonostalgije“, web sajtova kao „Cyber Jugoslavia“, „Titoville“ i cijelog „blogerskog pokreta“, zatim „Leksikona YU mitologije“, spomenute edicije „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora“, TV serije „Vratiće se rode“, itd. Izdvojio bih još jednu od ikona ove dijaspore, legendarnog lidera novovalnog benda iz 1980-tih, „Azra“ Branimira „Johnnyja“

²⁷ Nenad Rizvanović, „Ekaterina najveća“, Novi list, 15. XI. 2008, str. 17.

Stulica. On naravno, nije bio jedini od poznatih lica kulturne scene bivše države koji je otišao u egzil – baš naprotiv, u jednom su trenutku, usred ratova, mnoge pop kulturne ikone bivše države živjeli u inozemstvu: i rocker Goran Bregovic je bio vani, i članovi mnogih drugih bandova iz 80-tih, glumci Rade Serbedzija, Mira Furlan i Zijah Sokolovic i reziser Emir Kusturica i pisci Predrag Matvejevic, Mile Stojic, i mnogi drugi. Otišla je, daleko od razuzdane gomile, čak u Japan, i sarajevska kantautorica Jadranaka Stojakovic. Stih njene pjesme „Sve smo mogli mi, da je duži bio dan“, možda najrječitije govori o jednoj generaciji koja u procesu stvaranja prve moderne civilizacije na ovom dijelu Balkana, nije dočekala kraj svoj dan jer je u balkanskoj krčmi netko ugasio svjetlo i došla je krava, mračna noć.

U stvari, svi koji su mogli, otišli su pa čak i neki koji vani nisu mogli naci isti posao i isti status. Ali Johnny se za razliku do ostalih nikad više nije vratio. Odlaskom u egzil u Nizozemskoj na početku rata i upornim odbijanjem ne samo povratka nego i kratkog posjeta ili nekog „reunion“ ili „tribute“ koncerta, on je poslao jednu od jakih poruka kao sto su ih davale i njegove pjesme. Tako je jedan od slogana ne samo konkretne dijaspore nego i cijele generacije postala rečenica „Johnny vrati se!“ U posljednjem prilogu koji sam objavio u „Nedjeljnoj Dalmaciji“ prije rata 1991 – igrom slučaja, bio je to intervju s Stulicom na kog sam naletio dok smo se obojica spremali na put, ja ipak s povratkom, doduše tek poslije 15 godina, a on bez povratka – Johnny, na moje pitanje da li je bio svjestan rizika da će ga Miloseviceva propaganda eksploatirati kad je tada dao intervju NIN-u, odgovara:

Jesam. Znao sam da cu možda biti upotrijebljen u neke političko-propagandne svrhe. Zato sam im rekao da sam prvi Balkanac. Bolje biti prvi Balkanac nego zadnji Jugoslaven. U stvari ja sam Turčin, službeno Makedonac, rođen u Skoplju, ali po karakteru sam Turčin, tako da smo svi isti – ja mogu samo da budem Balkanac. To se odmah vidi na faci.²⁸

A u *Leksikonu YU Mitologije*, ovako je opisan jedan susret nekog generacijskog emigranta sa Stulicom negdje u pustopoljinama postjugoslavenske dijaspore:

²⁸ „Branimir Stulic Johnny, Balkanac: Mene vole i jedni i drugi“, *Nedjeljna Dalmacija*, 22. rujna 1991, str. 27.

Otišao je i Džoni, izgleda da u Jugi stvarno ne vredi ostajati. . . Egzilantska sudbina stigla je i mene; bolje nego vojni poziv. Sedim u vozu Arnem-Utreht jer sam pozvan na žurku gde će me domaćini predstaviti Njegovom Veličanstvu Stulicu. Konkretno povod: trebalo bi da radim ilustracije za njegov prevod Homerove Odiseje. Na žurci je sve zadimljeno, pala je kisa u ugasila rostilj u dvorištu. Neka riba beskrajno polemise o Brajanu Feriju. Prekidam je između dve rečenice da bih postavio najnebuloznije moguće pitanje:

-- Brano, kad ces opet svirati?

Dzoni se pretvara da nije čuo pitanje i počinje sa žestokom kritikom grupe Parni valjak. Posmatran kragu njegovog elegantnog sako. Posle pola sata počinje da me boli glava, ustajem i izlazim. Stulic mi dobacuje:

-- A, griža savesti.

Pokušavam da ukapiram.²⁹

Ova je dijaspora postala dio jedne izgubljene generacije iz jedne izgubljene i već dobrano zaboravljene zemlje. Ali ta generacija je čini se, stvorila i neku kulturu i identitet, nekakav koloplet sjećanja i mitova, ma kako neartikulirani bili. Možda čak može igrati i ulogu nekakve alternative u lokalnom kontekstu. Naime, bilo kakva alternativa je dobrodošla mračnoj zbilji postsocijalističkog balkanskog getoa izoliranog iz EU civilizacije. U tom getou, mladi koji nisu uspjeli „pobjeći van“ ili se ugurati u juniorske sastave novih korumpiranih elita, ako se ne drogiraju jer im je skupo ili ne pridruže regionalnom kriminalnom miljeu, onda se pojavljuju na rasističkim skupovima i blogovima i u ruljama na nogometnim stadionima podsjećajući na društvene strukture iz kojih se 1920-tih regrutiralo članstvo fašističkih pokreta. Oni koji nisu poput njih vapiju „Johnny, vrati se!“ Dakako, Johnny se neće vratiti (a ni rode cini se, neće još neko vrijeme letjeti u ove krajeve) jer Johnny je metafora jedne imaginarne zemlje koja tek živi u nekim osobnim sjećanjima i jedne imaginarne bolje prošlosti koja je postala važna u odsustvu vizije bolje budućnosti. Doduše, bilo bi neprecizno proglasiti ovu „nevidljivu

²⁹ Iris Adric, Vladimir Arsenijevic, Dorde Matic, ur. Leksikon YU Mitologije. Beograd: Rende; Zagreb: Postscriptum, 2004, str. 094.

dijasporu“ apatridskom je svaka dijaspora ima nekakvu domovinu bilo materijalnu bilo imaginarnu, odnosno „zamišljenu“. I ta zamišljena zajednica nevidljive postjugoslavenske dijaspore jest nekakva, Jugoslavija, ali to nije nikakva historijska Jugoslavija, ni ona iz, recimo, 1953 ili 1968, pa čak ni ona iz 1980-tih. Naime te 1980-te bile su samo nagovještaj nečeg sto se moglo ostvariti da sve nije krenulo po zlu, ili u perspektivi etničkih nacionalista -- po dobru. Naime, domovina i matična država ili zamišljena zajednica nevidljive postjugoslavenske dijaspore je ona hipotetska Jugoslavija koja je možda mogla nastati od 1990-tih do danas da nije bilo rata i etničkih nacionalista na vlasti.

ZAKLJUČAK

U konstrukciji postjugoslavenskih etničkih nacija vaznu je ulogu imao Mit o Dijaspori koji ovaj članak analizira u slučajevima konstrukcije nove Hrvatske i Srbije. Zanimljivo je da Mit o Dijaspori kao poseban mitski prototip ili model-mit ne specificiraju neke priznate klasifikacije i tipologije, pa ga treba tražiti unutar ponuđenih kategorija. Teorije etniciteta naglašavaju da postoji kontradikcija između pojma dijaspore i kategorije nacije, jer su konsolidacija nacije i migracija (koja stvara dijasporu) dva proturječna procesa, iako, međutim, migracija i dijaspora mogu pridonijeti ojačavanju nacionalnog identiteta. Dijaspore, međutim, ne može ostati imuna na utjecaj dominantne kulture u kojoj se nalazi kao etnička manjina tako da je podložna identitetskim mutacijama ili „hibridnosti“. Dalje dolazimo do paradoksa da etnički nacionalistički pokreti uzimaju kao „prave“, i time uzore matičnom etnosu, ove „hibridne“ identitete uvezne iz inozemstva koji su tamo već „mutirali“ te su ponekad, ovisno odakle te dijaspore dolaze, postali sličniji čak i onom etnosu od kojeg se treba razlikovati. Još je jedan paradoks u činjenici da se usprkos nastojanjima novih etničkih nacija i etnonacionalističkoj propagandi, dijaspora nije masovno vratila u matične države nego je naprotiv došlo do novog vala masovnog iseljavanja s prostora bivše Jugoslavije 1990-tih. U tom je periodu došlo i do formiranja fenomena koji sam nazvao „nevidljivom dijasporom“. Radi se o svima onima koji se nisu ukapali u modele etničkih dijaspora i novih njima pripadajućih nacija. Ali njihova „zamišljena zajednica“ nije nikakva konkretna historijska Jugoslavija, nego jedna hipotetska,

nagovještana u onom što se počelo rađati u urbanoj pop kulturi 1980-tih i što je možda moglo nastati iz SFRJ da se nije raspala, da nije bilo rata i etničkih nacionalista na vlasti.

CONCLUSION/SUMMARY

In the process of construction of new national states in southeastern Europe, a relevant role needs to be recognized to what I have labeled the Diaspora Myth. This article looks at this myth's role in the cases of new Croatia and Serbia. Theories of nationalism do not single out the Diaspora Myth as a specific category or myth archetype. Theories of ethnicity unveil a contradiction according to which national homogenization and exodus-migrations are opposites. Besides, ethnic diaspora cannot fully resist the alien influence thus creating what Stuart Hall has labeled a hybrid identity. Yet, ethnic nationalistic movements, as the two analyzed in this article, take diaspora communities with their acquired hybrid identity, as „genuine“ and even as role models than need to be admired and emulated by domestic nationalisms. Another related contradiction took place in the lands of the former Yugoslavia in the 1990s. Back then, ethnic nationalists expected return en masse from ethnic diaspora abroad to the newly constructed or in their perspective – liberated, homelands. In reality, another massive exodus took place that I have named „invisible diaspora“. This new diaspora's „imagined community“ is not any specific historic Yugoslavia, but a prospective, hypothetical one. It could have possibly emerged out of currents in urban pop culture of the 1980s provided wars of the 1990s did not happen and ethnic nationalists never came to power.